

Sütő András egyik korai novellája

EGY CSUPOR ZSÍR

Sütő András az életre szóló írói indítást, a „nyelvoldó hatást” a népmesétől, az élőbeszédtől kapta. Két „klasszikus elbeszélőt”, két mesterét név szerint is megemlíti 1963-as önéletrajzi vázlatában. Az egyik nagy elbeszélő a Pusztakamaráson élő Orbán János bácsi volt, akinek a kisgyerek Sütő András gyomlálni segített. Amikor fizetésre került a sor, a kisgyerek azt kérte, hogy a szegény ember ötven bani helyett inkább mesével fizessen, „azzal, mit a múltkor mondott, amikor beszegeztek magát a hordóba...” Orbán János bácsi úgy ment el az életből, hogy Sütő András nem búcsúzatott el tőle: „Orbán János bácsit háborús munkaszolgálaton ütötte agyon a kő...”

Sütő András életében a másik „klasszikus elbeszélő” az író nagyapja, Sütő Mihály volt. „A klasszikus elbeszélők közül bizonyos Sütő Mihály nevezetű írástudatlan uradalmi cseléd bolygatta meg leginkább a képzeletemet. Bevallom: nálánál szerényebb képességű elbeszélő lévén, máig is bele-bele-nyúlok a tarisznyájába. Sütő Mihály — kit nagyapónak, s kedveskedve bapónak szólítottunk — Mikszáthnak és Creangának volt versenytársa; két nyelven — magyarul és románul — mesélte téli estéken a regényeit és novelláit... Történetei kidolgozott írásművek voltak; irodalmi betegségek nyoma nem látszott rajtuk, mivel nem a költői kiagyaltsághoz ragasztott valóságemeleket, hanem a valóságot emelte költői magasságokba.” Sütő András számos olyan történetet hallott tőle, amelyet később novellává formált. Tőle sem búcsúzatott el: „nagyapó utolsó kívánságáról, hogy igazi, bolti cigarettát szeretne füstölni, Enyeden értesültem, a tanítóképzőben. Már eltemették, mire apám levelét megkaptam. Latinórán a padra borulva sirattam el őt, gyermeki fogadalmat motyogva, hogy mi mindent vettem volna neki, ha még közöttünk marad.”

Az *Egy csupor zsír* hőse a legendás nagyapó, Sütő Mihály. A novella megírásának a kiváltóoka az adósságtörlesztés, a kegyelet, a tisztességadás a nagyapa emléke előtt. Az író emléket akar állítani a „klasszikus elbeszélőnek”. „Annak az órának [az enyedi latinórának, amikor értesül nagyapja haláláról] az árnyéka tíz esztendeig kísért engem, míg — a magam vigasztalására is — az *Egy csupor zsír* című elbeszéléssel leróttam valamit a tartozásomból.” A novella tehát a Sütő Mihály iránt érzett hálából született, s 1954-ben írta. Kötetben először válogatott elbeszéléseinek gyűjteményében, a *Tártkarú világban* jelent meg (Bukarest, 1959). Később a *Nyugtalan vizek* című, válogatott írásokat tartalmazó kötetben (Bukarest, 1975), a *Bölcsőhely parancsai* című ciklusban látott napvilágot.

A novella forrása az író gyermekkori emléke. A szegénységnek és a jókedvnek, az emberi nyomorúságnak és a humornak, a sírásnak és a kacagásnak olyan keveréke található meg az írásban, amely a magyar irodalomban — a klasszikus örökségből — Móricz *Hét krajcárjára*, illetve — a kortársi irodalomból — Sánta Ferenc *Sokan voltunk* című elbeszéléseire jellemző. (Sánta írásának első mondata: „Már harmadik hónapja éhezünk, s két hete

csak egyszer ettünk egy nap.” Szinte rímel rá Sütő elbeszélésének indítása.) Az írás szereplői a nagyapa és a négy unoka. (Sütő Mihályt eleinte „nagyapóként” emlegeti, majd az írás végén egyre többször „apónak” nevezi. Az író egyes szám első személyben szerepel, ő a történet elbeszélője. A testvérek közül Pista és Gyuri neve már az írás elején szóba kerül; arról, hogy a harmadik öcsöt Gergelynek hívják, csak az írás legvégén értesülünk.) Mind a szereplők, mind az a helyzet, amelyben élnek, egyfelől társadalmilag meghatározott, személyes hitelességű, másfelől örök emberi, a történelemben bárhol és bármikor megismétlődő.

Az *Egy csupor zsír* a klasszikus novellatípusba tartozik. A népi mesélésen alapuló lírai elbeszélés remeke, Dickens, Jókai, Mikszáth és Móricz világával rokon írás. Az ősi homéroszi epikus fordulattal, az előbeszédre és a jelenre utaló intonációval kezdődik: „Hadd mondok el, hogyan is volt az, amikor...” Témáját, a történet alapvető konfliktusát — a gazdagság és a szegénység közti ellentétet — is itt közli az író: „őszendő éjszakáján anyámék templomba mentek, és nagyapámra bízták a zsírt...” — „és mi [négyen unokák] örökké éhesek voltunk”. A novellában az írói elbeszélés és a párbeszédes forma arányosan váltakozik, s mindig tudjuk, hogy a szereplők közül ki szólal meg. Az írást a népballadák tömörsége, erős drámaiság jellemzi: a történet egyetlen este (az esztendő utolsó éjszakáján) és egyetlen helyszínen (egy parasztház szobájában) játszódik; akár megjelenítve, színpadszerűen is elő lehetne adni.

A novella cselekményépítése is a klasszikus novellák szerkezetét követi.

Az expozíció: a szülők elmennek a templomba, a nagyapára bízzák a zsír őrzését. Az éhes gyerekeket a nagyapó előbb közös, majd egyenkénti oktatásban részesíti. A gyerekek hallgatnak a félhomályban, nagyapó elalszik.

A bonyodalmat az okozza, hogy az udvaron a kutya keservesen vonítani kezd. Nagyapó fölébred, először a zsírra gondol, majd a kutyára.

A cselekmény kibontakozása ezzel kezdődik: nagyapó kimegy az udvarra, hogy elérhesse a kutyát. A feszültséget az egymást követő, siettető és késleltető cselekménymozzanatok fokozzák. Az első cselekménymozzanat: a gyerekek ki akarnak menni „az első házba” a csuporért; nagyapó visszatérése megzavarja őket. A második cselekménymozzanat: mivel nagyapó nem tudta eloldani a kutyát, kést visz magával, hogy elvágja a kutya nyakáról a bogra kötött madzagot; az egyik öcs megszerzi a zsírt az „első házból”; a visszatérő nagyapa észreveszi a lopást, nekiesik a gyerekeknek. A harmadik cselekménymozzanat: nagyapó látszólag lemond a csupor birtoklásáról, majd annál nagyobb haraggal ront az unokákra.

A küzdelem a csupor megszerzéséért a tetőpontra hág. „Ekkor váratlan fordulatot vett a küzdelem” — mondja maga az író. Veszekedés közben nagyapó elesik, fejét a „fűtő” sarkának veri, homlokáról vér csurog. A gyerekek megijednek, lemondanak a zsírról. Nagyapó párnája alá dugja a megőrzött és visszaszerzett csuprot, az unokák elnyugszanak. Látszólag véget ér a küzdelem. De a végső fordulat még hátravan.

A megoldás igazi meglepetést hoz. A történetet elbeszélő kisfiú a kiskapu csattanására fölriad, és azt látja, hogy „nagyapó ül az ágyon, s kenyérhajjal mártogatja a zsírt a csuporból”. A csupor félelmetes öre, a hajdani szőlőpásztor, aki körömszakadtig védte a rábízott kincset, nem tudott ellenállni az éhség csábításának. Ezt a váratlan, de nem motiválatlan, hanem nagyon is előkészített, hiteles és mélyen meggyőző jelenetet a felületes szemlélő akár

adomaszerű, anekdotikus megoldásnak is vélheti; valójában nem erről van szó. A cselekmény utolsó „megcsavarása”, záró szakasza a múltba visszarávedő elégikus szomorúság hangját üti meg. Amikor idáig ér az olvasó, arcára fagy a mosoly, nem tud igazán nevetni. Feloldó kacagás helyett azt kérdezzük szorongva magunktól: mekkora lehet a szegénység és a nyomor ott, ahol a legelszántabb felnőtt sem tud ellenállni, s a kínzó éhség neveltséges önellentmondásra kényszeríti.

Az elbeszélés záradékkal ér véget. Ez a jelenre utaló záradék — a kezdő mondattal együtt — mintegy keretbe foglalja az írást.

A novellában három idősik van jelen, s az időviszonyoknak ez az újszerű alakítása és szabad kezelése távolítja el az *Egy csupor zsirt* a klasszikus novellaformától, és teszi modern írássá. Az egyik idősik a novellában elbeszélte történet ideje (múlt idő). A másik idősik az elbeszélés ideje (jelen idő), melyet az írás elején és végén villant föl az író, s mintegy keretbe foglalja vele a történetet. A harmadik idősik az elbeszélte történetnél is valamivel messzibb múlt, amelyre két helyen utal az író. Az egyik célzás az őszentű utolsó napja előtti hét eseményeit idézi föl. (A csuprot „a hét első napján még a tá-lason láttuk...”) A másik célzás a nagyapa jó alvóképességéről szól, aki hor-kolás közben is megmondta, hogy a gyerekek apja hol találja meg a sapká-ját. Ennek a két mozzanatnak is a figyelmet késleltető, a feszültséget növelő hatása van: a bonyodalmat (odakint a kutya keservesen vonítani kezd) előzi meg, illetve követi az írásban.

Van még valami, ami Sütő András novelláját kiemeli a realiztikus elő-adású, klasszikus szerkezetű írások közül. Ez pedig a záradék vallomásos, közvetlen, személyes hangja. Nem csak egyszerűen arról van szó, hogy az író-újból az elbeszélés jelen idejére utal. A záradék hangulati többletet ad a tör-ténetnek, az epikus elbeszélésbe lírai elemet, csaknem érzelmes szálát, transz-cendens motívumot sző. Az író közvetlenül az elbeszélés (halott!) hőséhez for-dul, ad personam szólítja meg („Drága nagyapó...”), egész nyomorúságos életéért elégtételt akar adni neki, de kívánságai olyan kívánságok, amelyek már soha meg nem valósíthatók, vágyai olyan vágyak, amelyek már soha el nem érhetők.

A novellának egyéni szint, esztétikai többletet az ellentétes hangulati ele-mek ütköztetése ad. Az írásban játék és tragikum, nyomorúság és humor, de-rű és szegénység olvad egymásba. S a fölmutatott kép tragikus színezetét, a végtelen nyomorúságot éppen az emeli ki, hogy humoros „körítésben”, derűs „tálalásban” jelentkezik. Tragikus a szegénység, a nyomorúság, a kiszolgáltatottság; derűs a csupor sorsa, dugdosása, a megszerzéséért folytatott küzde-lem, legfőképpen a nagyapa alakja.

A csöndes, meleg humor motívumait az író lépésről lépésre haladva szöv-i az írásba. A humor legfőbb forrása az ellentét: az az ellentét, ami a szerep-lők egymás közti tudata, illetve a szereplők és az olvasó tudata között fe-szül. Legelőször akkor mosolyodunk el, amikor nagyapó, a hajdani szőlőpász-tor nagy buzgalmában még azokat az unokáit is fölébreszti, akik már alusz-nak, s eszük ágában sincs a zsírra gondolni. Am ha eddig nem foglalkoztak a csuporral, most már őket is izgatja. Így a nagy közös és egyéni oktatás való-jában ellenkező hatásúra fordul. „Ezután már nem tehetjük, hogy ne gondol-junk a zsírra.”

A derű fényt csillantja meg a háromszori (!) célzás arra, hogy nagyapó néhány napja, karácsonykor úrvacsorát vett, s a megtisztult lelkű magyar

református hívő mégis káromkodni kényszerül, sőt „hogy meg ne bántsa a saját istenét, románul káromkodott”. (Mintha az kevésbé volna sértő!) Az el-
lentét és az ismétlés együtt van jelen abban a mozzanatban is, amikor nagyapó
önmagát (kétszer is) papnak nevezi („Én vagyok az ő papjuk”; „én vagyok a
ti papotok”), holott csőszként viselkedik, sőt maga válik tolvajjá. A szavaiba
kevert és megismételt — s ezért már-már modoros — „ugyibár?” ugyancsak
humoros motívum. További humoros hatást keltő ismétlések nagyapó beszédé-
ben az unokákhoz intézett eredménytelen felszólítások: „Be az ágyba!”,
„Gyere bé!”, „Bujj elé!”, valamint a láb és derék eltörésére, nyakkitekerésre
utaló többszöri és túlzó fenyegetések. Talán az író elbeszélő szövegébe sem
kerülhetett véletlenül egyetlen mondaton belül az ilyen szójáték: „*vett számba*
bennünket nagyapó, s *átvette* azon nyomban a parancsot is”.

Humorral leginkább átítatott jelenet a novella csúcspontja, a megoldás. A
novella hőse itt kerül a legélesebben szembe önmagával. Nagyapó, aki egész
este szenvedélyesen őrizte a csuprot, de aki mindeközben titokban, tudat alatt
talán maga is a zsír elfogyasztására készült, gyöngének bizonyult. Az őr, a
csősz válik rablóvá. (Ami ugyanolyan archaikus tapasztalat, mint fordítottja,
az ironikus közmondás: „Rablóból lesz a legjobb pandúr.”) A novellának
egyébként ez az a pontja, ahol Sütő írása a legélesebben elválik az irodalmi
előképtől, Móricz Zsigmond *Hét krajcárjától*. Móricznál a játékos krajcárkere-
sés tragikumba fordul, itt a csupor megszerzéséért folytatott tragikus, vért kí-
vánó küzdelem humoros formában ér véget.

Külön kell beszélni az *Egy csupor zsír* nyelvi megformálásáról, a novella
stilusáról. Köztudott, hogy Sütő András milyen nagy jelentőséget tulajdonít
az anyanyelv használatának, a nyelvet az író legfontosabb eszközének tartja.
Igaz, el fog telni néhány év, sőt évtized, amíg megfogalmazza az anyanyelv-
vel kapcsolatos tünődéseit nagy hatású munkájában, az *Engedjétek hozzám*
jönni a szavakat című esszéregényében. A nyelv tisztaságának védelmét a ki-
sebbségi író sorsproblémájának, a közösségi hűség erkölcsi törvényének mond-
ja. „Nyelvéből kiesve: létének céljából is kiesik az ember” — írja. Az „anya-
nyelv diribdarabjai” közé született író a nyelv tudatos használója, egyéni szí-
neinek gondos védelmezője. Ez a tudatos „nyelvápolás” Sütő Andrásnál nem
öncélú nyelvi izeskedés, nyelvi purizmus, stíluscifraságok ápolása, eredeties-
kedés. Nyelvi eszménye a gondolkodásmódot, az észjárást kifejező stílus, célja
a magyar nyelv legfőbb tulajdonságainak, a tömörségnek, a zeneiségnek a vé-
delme, a képes kifejezések, szólások, metaforák mértéktartó használata, az
egyéni mondatformák, a sajátos szókincs és kiejtés színező alkalmazása.

Minderre már a fiatal író művei — az *Egy csupor zsír* is — példát adnak.
Sütő András szemmel láthatóan a nyelvi elemek közül az igei állítmánynak
tulajdonít kiemelt szerepet. A sok érzékletes, cselekvés kifejező ige mozgal-
massá teszi stílusát: leírásait is, párbeszédeit is. Íme, két egymást követő be-
kezdés, mely mindkettőre példa:

„Aztán, mint aki lemondott mindenről, tehetetlenül zötytyent az ágyra. Le-
hányta a bocskort a lábáról, bebújt a pokróc alá, s majdnem sírva dűnnyögte:
— Én nem bírok veletek. Csináljatok, amit akartok. Egyétek meg, egyé-
tek meg, törjétek össze mindent, verjétek be a fejemet is!”

Általában kedveli a három tagból álló igei felsorolást: „Az orgona visí-
tott, sírt, és kacagott a kántor ujjá alatt...”; „a harmadik és negyedik unoka
is átölelte, szölongatta, engesztelte”.

Kiemelt szerepet tulajdonít az igekötőknek. Érzelmi többletet, indulati

nyomatékokot az igekötő elválasztásával és hátravetésével fejez ki: „Itt helyben töröm el a lábát”; „futott ki a gyermek után”; „hogyan tekerjem ki a nyakadat”.

Fontos nyelvi színezőelem a szókincs és a kiejtés. Sütő András tájnyelvi, nyelvjárási szavakkal bőven, a kiejtés sajátosságaival mértéktartóan él. A rövid elbeszélésben viszonylag sok tájszó található, s ezek is főképpen az írói narrációban fordulnak elő. Az író mondja: „felvágta” = feldobta, „sose kapta” = sose találta, „ujjas” = kiskabát, „első ház” = első szoba, „fuserálta fel” = húzta fel, „vagy” = mintegy, „lappogott” = csattogott, „bekerültek” = bejöttek, „potyolni” = ütögetni, „kakas” = dudor. A nagyapó mondja: „pócogér” = vakondok, „lehozom” = lecsavarom, „fütő” = tűzhely. A kiejtésben megmutatkozó tájnyelvi ízek: „szólott” = szólt, „ugyibár” = ugyebár, „bé” = be, „elé” = elő.

Az irodalmi stílus legismertebb színezőeleme a hasonlat, a metafora. Sütő András itt még igen takarékosan él vele, s ezt is a gondolatnak, és nem az ornamentikának, a díszítésnek rendeli alá. Hasonlatai két tagból állnak, s mindig a kifejezendő gondolat plaszticitását, érzékelhetővé tételét szolgálják. Nagyapó mondja: „Ha valamelyik a zsírhoz mer nyúlni, annak eltöröm a lábát, mint a csirkének.” Az elbeszélő mondja: „Úgy viharzott be fiatalosan a mezít-lábával, mintha kergették volna”; „a seprű nyelvél kotort utána. A kotlót kellett így kihajkurászni...”; „olyan furcsa módon illegette magát, mintha le-gényest próbálna járni...”

A prózastílus zeneiségét legfőképpen a mondatépítkezéssel, a mondatok megszerkesztésével éri el az író. Az élőbeszéd jellegzetességei, az egyszerű, rövid terjedelmű felszólító, kérdő és kijelentő mondatok („Bujj elé, zsvány!”; Hová mész?, Mit akarsz?; Itt jó helyen lesz”) legfőképpen a dialógusokban fordulnak elő; a bonyolultabb szerkezetű, összetett mondatokkal az írói közlésben találkozunk. Megkülönböztetett figyelmet érdemel a novella első és utolsó, nyitó és záró mondata, a keret. Említettük, hogy ezek — a témamegjelölés és a lírai záradék — gondolatilag, tartalmilag az írás lehangsúlyosabb részei. Tegyük hozzá: nyelviileg, zeneileg, a mondat szerkezetet tekintve is talán ezek a részek az írás legfigyelemreméltóbb periódusai, szólamai. A két körmondat arányos, zenei szerkezetét a tipográfiai tagolással is érzékeltetni próbáljuk.

Hadd mondom el,

hogyan is volt az,

amikor óesztendő éjszakáján anyámék templomba mentek,

és [= hogy] nagyapámra bízta a zsírt,

hogy megőrizze, [és] ne hogy megegyük,

mert alig egy ujjnyi volt, és [= mert] örökké éhesek voltunk.

A lírai záradék, melyet kilenc tagmondat alkot, másképpen épül föl. Ezt a körmondatot nem a többszörös alárendelés, hanem a többszörös mellérendelés jellemzi. Egy feltételes és egy célhatározói alárendelt mondat hat főmondatot zár keretbe. Ez a sorozatszerű szerkezet a mondatot zeneileg harmonikusná, kiegyensúlyozottá teszi. A mondat megszólítással kezdődik. Az első tagmondat feltételes alárendelői mellékmondat, melyet hat, a feltétel bekövetkezése esetén megvalósuló közlés, hat, egymással mellérendelői viszonyban álló mellékmondat követ, ahol az első főmondatnak van egy (azt közvetlenül köve-

tő) mértékhatározói alárendelt mondata, végül a körmondatot egy (az összes főmondatra vonatkozó) célhatározói alárendelt mondat zárja.

Drága nagyapómk,

*ha fehér bajuszodat a fekete föld meg nem ette volna,
[akkor] most nagy-nagy piros csuprot csináltatnék néked, akkorát,
hogy az ég is beleférne,
és megtölteném finom ételekkel;
[és] tajtékpipát vennék néked,
és megtölteném illatos dohánnyal;
[és] báránybőrös bundát csináltatnék néked,
és óesztendő éjszakáján csengős szánnal járnám be veled a falut,
hogy megengeszteljem a szívedet...*

A körmondat harmonikus szépségét, arányosságát az ellentét („fehér bajusz” — „fekete föld”), a szóismétlések („csináltatnék”, „megtölteném” — kétszer; „néked”, „és” — háromszor), valamint az egyes szám első személyű, feltételes módban álló, felsorolásszerűen elhelyezett igék („csináltatnék”, „megtölteném”, „vennék”, „megtölteném”, „csináltatnék”, „járnám be”), tárgyak („piros csuprot”, „tajtékpipát”, „báránybőrös bundát”) és határozók („finom ételekkel”, „illatos dohánnyal”, „csengős szánnal”) emelik ki.

Egy pillanatig sem kétséges, hogy az *Egy csupor zsír* szerzője a nyelv tudatos művelője. Sütő András az a prózaíró, akinek az anyanyelv nem csak egyszerű kifejezési eszköz, hanem közösség, magatartás, törvény és erkölcs is: az emberi és nemzeti megmaradás reménye.

GÖMÖRI GYÖRGY

Magyarok a régi Cambridge-ben

Néhány évvel ezelőtt az angliai Cambridge testvérvárosává fogadta Szegedet. Ez a gesztus kicsit meglepte a szegedieket, nem tudták mire vélni a nagy hírű angol egyetemi város kitüntető figyelmét, s amikor küldöttségük eljött Angliába, hogy aláírja a testvérvárosi szerződést, az akkori tanácselnök kerek-perec megkérdezte tőlem: mondd, mégis hogyan jutott eszébe ezeknek a derék cambridge-ieknek, hogy éppen bennünket válasszanak? Ez engem is érdekelt, hiszen az, hogy Szegednek jó nevű egyeteme van, még nem perdöntő érv egy ilyen kezdeményezés mellett. (Cambridge másik testvérvárosa Heidelberg, viszont annak az egyeteme pár száz évvel régiebb, mint Szegedé.) Megkérdeztem, s a cambridge-i tanács akkori, munkaspárti elnöke — civilben történész — a következő választ adta: — Tudod, mi Cambridge-t atommentes várossá nyilvánítottuk. Gondoltuk, hozzájárulunk az antinukleáris mozgalom fellendítéséhez Kelet-Európában, és mivel Szegeden nincs atomerőmű, van viszont egy egyetem, hát ezért...